

– *Ha éjjel legény vagy, légy legény nappal es! És legények voltunk, alig vártuk a következő guzsalyaskodó estét! Akkor éltünk, nem gondoltuk sem betegségre, sem halálra. Az egész világ a miénk volt! Tudja, mit muzsikáltattam akkor a fonókban, s a többiek énekeltek.*

*Este, este, de szerelmes kedd este
De szerelmes lánnyal háltam az este
Lehajlott a tulipánt rezgő levele
Babám karján aludtam el az este*

De most minden este a halálra gondolok. Minden ősszel a halál van az eszemben, és arra gondolok, hogy mint a madarak, én is elköltözöm innen.”

Többet időztünk a guzsalyaskodás szokásánál, mert ez olyan próbaházasság volt, ami hozzájárult, hogy a fiatalok jól megismerjék egymást, ezért házasság után ritkán váltak el.

De volt ennek árnyoldala is, az 1960-as évekig nagy volt itt a *bitang* gyermekek száma. Évente mintegy 30 körül mozgott Gyimesközéplokon azon törvénytelen gyermekek száma, akiket leányanyák szültek. Mert sajnos nem minden guzsalyaskodásból lett házasság. Vagy a család lépett közbe, vagy a legény hagyta ott a terhes leányt. Nézzük, hogy csak Gyimesközéplokon hány *bitang* gyermek született az 1950-es években! 1950: 153 újszülöttből 32; 1954: 134 újszülöttből 25; 1956: 150 újszülöttből 30; 1957: 148 újszülöttből 32; 1958: 164 újszülöttből 26; 1960-tól rohamosan csökkent a számuk.

Vajon miért? Lehetséges, hogy kitekintve a világba, a csángó lányok is eltanulták a védekezés módját. De nem csak a lányok! Csökkent a törvényesen megszületett gyermekek száma is. 1966-ban már csak 118 újszülött látta meg a napvilágot, akikből 4 volt törvénytelen, 1967-ben pedig a 119-ből 2. 1976-ban született az utolsó *bitang* gyermek. Gyimesközéplokon. 1984-ben sajnos már 100 alá csökkent a született gyermekek száma és azóta is egyre apad. Nincs már törvénytelen gyermek, de a törvényes is egyre kevesebb. A második évezred végén 70 körül mozog az újszülöttek száma, és 1998-ban volt az első esztendő, amikor a halottak száma meghaladta a születettekéét.

Tankó Gyula

Halottas rítusok hagyományozódása egy gyimesi kistájon

„A környék- és helybeliek szóhasználatából vett kifejezéssel összefoglalóan »Hárompatak«-nak nevezett csángó telepek, Kostelek (Coşnea), Gyepce (Pajiştea) és Magyarcsügés (Cădăreşti) a Csíki-havasokban, jórészt a hajdani Negyedfélmegye, illetve Csíkszentmiklós közbirtokosságában lévő havasok területén jöttek létre a XVIII. század második felétől. Első lakosaik a leszármazottak emlékei és a korabeli feljegyzések szerint telepítvényes zsel-lérek, »kóborok«, havasi betyárok, hajdukok, katonaszökevények, szegénylegények, a társadalom kitaszítottai voltak. Az Erdély és a Moldvai Fejedelemség határán álló, lassan falucskákká szerveződő havasi tanyák lakossága származását tekintve vegyes (magyar és román), vallásában sokáig (az 1850-es évektől) többé-kevésbé görögkatolikus volt, az 1940-es

évektől római katolikus (1942) és ortodox (1948), ahogy a helybeliek jellemzően mondják: fele román, fele katolikus...²¹

Az egyes népcsoportokra jellemző népi tudás, szokások és hiedelmek, valamint viselkedésminták a népcsoport kisebb csoportegységeiben: a faluközösségekben, és ezen belül a faluközösséget alkotó legkisebb csoportokban, a családokban öröklődnek. A közösség szabályainak, értékrendjének megfelelően mindig ellenőrzi és befolyásolja a kialakult szokásrend maradéktalan követését, attól egyéni eltérés csak annyiban lehetséges, ami a szokással szemben lényegi változást nem eredményez. Már a legkisebb gyermeket is a család, közösségi elvárásoknak megfelelő élet- és értékrendje veszi körül, amit a felnövő gyermek egyrészt szüleitől, nagyszüleitől, másrészt a faluközösség többi tagjával érintkezve, a falubeliektől fokozatosan tanul meg. A hagyományos faluközösségek legfiatalabb tagjainak szocializációja nem állami intézményekben, hanem családi közösségekben történik. A gyermek idejének legnagyobb részét szülei, nagyszülei közvetlen környezetében tölti, a felnőtt munkavégzése alatt ösztönösen utánozza azok munkamozzanatait, általa is végrehajtható munkálatokban sokszor kérés nélkül is segít. A közösség ünnepi alkalmain közeli vérrokonaival részt vehet, ahol hasonló korú társaival mintegy utánozzák az ünnep jellegének megfelelő viselkedésmintát, miközben folytonos ellenőrzés alatt vannak. [...]

Csügésen, Gyepécen és Kostelegen a szocializációs folyamat jellemzői alapján szűkebb értelemben az együtt élő rokonokból álló család, tágabb értelemben a vér-, házassági és műrokonok, valamint a szomszédság alkotják az elsődleges csoportot, az egyén szempontjából a falubeli *idegenek* és az egyház intézménye tekinthető másodlagos csoportnak. A csoporttag számára a közösségben ellátandó szerepeit a csoportban elfoglalt helyzete, státusza határozza meg. A családban hagyományosan kialakult státuszokat és az azoknak megfelelő szerepeket a családtagok neme, életkora és a családfővel való rokonsági viszony jelöli ki. Másodlagos csoportban a különböző szerepek a szerveződés során kialakult, elfoglalt státuszoknak megfelelően alakulnak ki. A szűkebb értelemben vett családokban és az ezeket magukban foglaló tágabb értelemben vett elsődleges csoportokban az élet minden területén a tennivalókat a csoporthoz tartozók státuszszerep-rendszere szabályozza.

Falubeli halálakor szinte az egész falu élete megváltozik. Az elsődleges csoporthoz tartozó közelebbi és távolabbi rokonok, valamint a szomszédok hosszabb-rövidebb időt töltenek a haldokló mellett, szükség esetén segítenek a háznál, s kapcsolatuktól függően jelzik a háziaknak, hogy milyen halott körüli teendőket látnak el. Elenyésző azoknak a szerepeknek a száma, amelyekre külön fel kell kérni a tennivalót ellátó személyt. A felkérést igénylő szerepek többnyire olyan szakértelmet igényelnek – pl. a torra, sok résztvevőnek való főzés –, aminek nem biztos, hogy a rokoni körből való személy meg tud felelni. A másodlagos csoport tagjai elsősorban a halálesetet követő szertartások résztvevői, ugyanakkor a rítusok közösségi kontrollját is ellátják.

A haldokló, majd a halott körüli szokásrendszer meghatározza a közösségi elvárásoknak is megfelelő viselkedést és a lélekhittel összefüggő hiedelemcselekvéseket. Ugyanakkor az egyénenként eltérő rokonsági és ismeretségi viszonyoknak, státuszoknak megfelelően kijelöli az egyes teendőket, szerepeket ellátók személyi körét.

---

1 Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán. Szerk.: Tomisa Ilona–Magyar Zoltán. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Bp., 2003. Hátlap; a további szöveg: 289–296.

A halottas háznál lakó rokonok és a másol lakó közeli vérrokonok számára a halottas háznál mindenféle munka és abban való közreműködés tiltott, ami alól egyedül a szervezésben való részvétel lehet kivétel. Számukra csak azok a rítusok megengedettek, amelyek a lélek távozását könnyítik, illetve a lélek ártó erőktől való megóvására irányulnak. „A rokonságból valakit elhínik fürdetni, a háziakat azért nem, mert nem szabad a halottal bajlódni, vele dőgozni, mert ha valakit megkínálsz, akkor azt mondják, a halottal jártál. Viszont úgysem kínálkodunk mi, a halotthoz tartozók, mert akkor azt mondják, nem szabad. Vannak a rokonságok, vannak a fennjárók, csinálják.” (Kádár Olga, 1942; Csügés, r. k.)

A hárompataki falvakban a haldokló legközelebbi hozzátartozóinak (házastárs, gyermek) szükség esetén megengedett, hogy gyertyát fogjanak a beteg kezébe. „*Én nem fogtam gyertyát az édesapámnak, de az uram fogott. Avval kerültük meg a házat is s azt oszta' elégettük. Az a fehérnép, aki fogta a gyertyát, az ment velem, a gyertyát én vittem s a fehérnép jött utánam s háromszor megkerültük a házat, s akkor oda felragajsztottam a küszöbre s ott az a gyertya elégett.*” (Tankó Virág sz. Bodor, 1930; Csügés) A halott mosdatását, öltöztetését, a sírását, a torban való segédkezést többnyire távolabbi vérrokonok végzik abban az esetben, ha nem a halottas háznál laknak. Az unokáknak életkori alkalmasság esetén konkrét szerepük van, ők a sírásók, illetve a koporsóvivők. A vér szerinti egyenesági rokonok szerepeinek szempontjából határozott különbség mutatkozik a római katolikus és az ortodox vallásúak között. Gyepécén, egy helybeli asszony temetésén a palánkai ortodox pap szólította fel az asszony gyermekeit a koporsó kivételére: „*Tudom, itt Gyepécébe meghalt egy asszony, a palánkai pap temette, az azt mondta a fiainak, amikor vinni kellett ki, hogy gyertek gyermekeim, vigyétek ki édesanyátokat, mer ő es sokat vitt az ölébe.*” (Náguj Jánosné sz. Bodor Anna, 1921; Csügés, ort.) Ezzel szemben a katolikusok körében a koporsóvivők személye az egyenesági vérrokonok közül nem lehet közelebbi, mint az elhunyt személy unokája: „*Megkérik négy férfit koporsót vinni, idegent, rokon nem lehet. Unoka még igen, de közelebbi nem.*” (Várhelyi Erzsébet sz. Fekete, 1920; Kostelek, r. k.)

A házassági rokonságból a sógornak, sógornőnek jut a legtöbb ellátandó szerep a halott körül. A halott nemének megfelelően többnyire a sógor, vagy a sógorasszony az, aki haldoklaskor a beteg kezébe fogja a gyertyát, majd részt vesz a lélek kikísérésében, azt követően pedig megmosdatja és felöltözteti a halottat. Csügésen olyan eseteket is elmondtak, amikor a sógorasszony csak segítkezett a halott mosdatásánál, mert annak egyedüli elvégzésére képtelen volt. Alkalmassága esetén a sógorasszony lehet az első főzőasszony, akinek irányításával elkészítik a torra szánt ételeket. A hárompataki ortodoxok körében nem ritkán a halott sógora az, aki a koporsó vízen való átvitelekor pénzt szór a vízbe, vagy a koporsó fölött Isten nevében átdobja a temetési menet gyermek résztvevőinek. Más esetekben a halott unokája ásta ki a sírt, amiben, egy visszaemlékezés szerint, a megboldogult unokatestvére segített. A sógorság széles körű szerepeit a rokonsági kapcsolatnak az a jellegzetessége adja, hogy a halottal nincsenek vérrokonságban, emiatt a tilalmak nem vonatkoznak rájuk, viszont a házastárs közeli, egyenesági vérrokonai. A halott veje és menyje elsősorban a negyvennapos tor teljes körű előkészítésében és lebonyolításában vesz részt, de alkalmanként a halott nemével megegyező rokonok mosdathatják és öltöztethetik a halottat. Ez idő alatt az eltérő nemű hozzátartozó elkészíti a ravatalt. „*Csakes aki ott vót, az csinálta. Anyósomat én mosdattam, öltöztettem, a nyújtópádot a testvérem, ez a Bodár Virág meg a szomszédja, ketten csinálták. Még fel vót jöve este tíz órakor, amikor meghalt. Azok segítkeztek. Aztán a férjem lefutott egy unokatestvéremhez, leszaladott héjzik, hogy ne, jöjjenek azok es segítkeztek.*” (Náguj Jánosné sz. Bodor Anna, 1921; Csügés, ort.)

Hárompatakon a halott körüli teendőket ellátók körében sajátos jelenség figyelhető meg. A halottas tennivalókat elsősorban azok a rokonok és ismerősök, szomszédok végzik, akiket erre a státusz- és szereprendszer kijelöl. A halottas háznál segítők között azonban olyan falubeliek is vannak, akik a gyászoló családhoz rokonsági vagy szomszédági viszonyral nem kötődnek. Az elbeszélések alapján megállapítható, hogy az elsődlegesen kijelölt szerepeket ellátókat segíthetik a hozzájuk tartozó rokonsági, szomszédági kapcsolatban betöltő személyek. Példaként említhető a legutóbb idézett eset, amikor a rokonsági viszony miatt a halott menyé és annak testvére készítette el a ravatalt, akiknek a testvér szomszédja segített. A testvér szomszédja nincs közvetlen kapcsolatban a halottal, hanem szomszédtság révén, a halotthoz annak rokona révén kötődik. Az említett és az itt nem idézett elbeszélések alapján a státusz- és szereprendszerben különbséget kell tenni elsődleges (adekvát) és másodlagos (inadekvát) státusz és szerep között. Elsődleges státusznak és azáltal meghatározott szerepnek tekinthető, amikor a segítő személy közvetlen rokonsági vagy szomszédági viszonyban van a halottal. Másodlagos szerepellátók azok (a többnyire segítők), akik nem a gyászoló családhoz, hanem a hozzájuk elsődleges státusz alapján tartozó személyekhez kötődnek rokonsági vagy szomszédági kapcsolatuk miatt.

A vér- és a házassági rokonok kijelölt szerepköre esetleges, az előírt szerepek ellátása nem kötelező érvényű: az átlagosnál erősebb érzelmi kötődés, vagy a halottól való félelem miatt eltekinthetnek a feladat ellátásától.

A mű- vagy választott rokonság a legszélesebb szerepkörrel rendelkező csoport. A vér- és házassági rokonság esetleges és nem kötelező érvényű szerepkörével szemben feladatköriük átfogó és csak életkori vagy fizikai alkalmatlanság esetén tekintenek el a szerepbetöltéstől. A választott rokonságból a halott keresztszüleinek van a legtöbb feladatuk: közeli, erős érzelmi kötődésen alapuló nem vérrokoni kapcsolatuk miatt gyakorlatilag bármilyen szerepet elláthatnak. Keresztgyermek halála esetén, külön felkérés nélkül a keresztszülő mosdatja és öltözteti a halottat, gyakran a halott öltöztetéséhez szükséges ruházatról is ő gondoskodik. Kisgyermek halálakor a keresztszülők a koporsóvivők. Ők gondoskodnak a halotti torhoz szükséges alapanyagok java részéről és a tor megrendezéséről. „*Kicsi gyermek meghalt, keresztapja vitte, ha fiú, ha leánka, akkor a keresztanyja. A keresztanyja öltözteti, ő adja a ruhát es, a tort a keresztapja intézi.*” (Várhelyi Erzsébet sz. Fekete, 1920; Kostelek, r. k.) A halálesettel járó anyagi terhek keresztszülők általi átvállalását enyhíti az a hárompataki szokásgyakorlat, hogy egy gyermeknek gyakran több keresztszülője van, akik a terheken osztoznak. Példaként említhető Gyepécén az 1933-ban görögkatolikusként született Fekete (Korbuly) Rozália, aki valláspolitikai okokból 1942-ben áttért a római katolikus, majd 1948-ban az ortodox vallásra. Öt gyermeke született, Erzsébet lányának négy, Ibolyának három, Józsefnek öt, Máriának öt és Andrásnak hét keresztszülője van, akik keresztgyermekük életét figyelemmel kísérik, anyagilag is támogatják, házasságkötésükkor és esetleges halálukkor fő résztvevői a teendők intézésének és az anyagi terhek nagy részét egymás között megosztva magukra vállalják. Keresztszülő halálakor a keresztgyermekei közül kerülnek ki a temetési menetben a lobogó- és keresztvivők, valamint felnőttkorú, azonos nemű keresztgyermek a koporsóvivők. A keresztelési rokonság temetéskor szokásos szerepvállalását példázza a következő elbeszélés: „*Egy lobogót hoznak le, egy fekete lobogót, akkor van a nagykereszt, a szállakereszt, a négy gyertya, ezeket viszik. A nagykeresztet azt egy keresztfia vitte, egy bérmakeresztfia, akkor a szállakeresztet egy komája, a négy gyertyát négy komája.*” (Sugár Ildikó sz. Várhelyi, 1963; Kostelek, r. k.) Az említettekén kívül a halott komája gyakran mosdatja, szükség esetén pedig kiássa a sírt. A komaasszony a torra szánt ételek elkészítésében segít.

Sajátos státusszal rendelkezik a szomszédság. Hárompatakon szomszédnak tekintik a háztól mindkét irányban lakó négy-öt családot, akikkel mindennapos kapcsolatban vannak. Egymásnak gyakran nyújtanak gazdasági és mentális segítséget, a családi ünnepek kölcsönös résztvevői. A szomszédok egymás életét, a mindennapi gondokat jól ismerik, szoros kapcsolat fűzi őket egymáshoz. A szoros kötődés és többnyire rokonsági viszony hiányában a halott körüli teendőkben semmiféle tilalom nem vonatkozik rájuk, így szükség esetén bármilyen szerepet betölthetnek. Státuszuk kompatibilisnek² nevezhető, mert a státusz által meghatározott szerepre kijelölt rokon alkalmatlansága esetén a szomszéd bármelyik státusból eredő tennivalót elláthatja.

A másodlagos csoporthoz az egyház intézménye mellett a faluközösségnek azok a tagjai (az idegenek) tartoznak, akik sem adekvát, sem inadekvát státusból eredő, halott körüli teendők ellátására irányuló szerepfeladat elvégzésében nem vesznek részt. Az ő szerepük ketős, mert egyrészt a lélek ellátását célzó rituális hiedelemcselekvések részesei, másrészt ellenőrzik a tennivalók és rítusok közösségre jellemző szokásoknak megfelelő végrehajtását. A másodlagos csoport másik meghatározója az egyház intézménye, ami liturgiájának megfelelően irányítja és befolyásolja az eseményeket. A faluközösség tagjai számára a másodlagos csoporthoz tartozás szempontjából az egyház kijelölő szerepet tölt be a felekezeti hovatartozás alapján. Az egyháznak ez a szerepe különösen megmutatkozik Hárompatakon, ahol három vallás, a római és a görögkatolikus, valamint az ortodox képviselteti magát. [...]

A státuszszerep-rendszer működése meghatározója a hagyományozódás folyamatának, a szokásrend közösségi normák szerinti elsajátításának. A faluközösség valamelyik tagja akkor kezd megismerkedni a halottas szokásrendszerrel, amikor kisgyermekként a szü-

A temetési menet mindig megáll a patakhídon

2 Összeegyeztethetőnek.

lőkkal, nagyszülőkkel részt vesz egy-egy virrasztáson, temetésen. A részvétel kezdetben passzív, majd a gyermek növekedésével egyre több rítust sajátít el. Ifjúkorára ismeri a halott mellett szokásos imákat és énekeket, valamint a halotthoz fűződő rokonsági kapcsolatától függően kisebb-nagyobb szerepeket is ráosztanak. Az egyén szerepét kijelölő rokonsági viszony esetenként eltérő lehet, aminek következtében mindig más és más tennivalókat kell ellátnia: az egyik esetben a halott személy unokájaként koporsóvivő, másik esetben keresztgyerekként a halottas menetben lobogó-, vagy gyertyavivő, de fiatal halála esetén falubeli fiataalként feldíszített *bojtocskavivő* is lehet. Az állandóan változó szerephelyzet azt is eredményezi, hogy a fiatal személy felnőtt korára már sok szerepet kipróbált, elsajátította a tennivalók szokásrendnek megfelelő ellátását. Házasságkötésével bővülnek a rokoni kapcsolatai és ezzel egyidejűleg az ellátandó szerepek köre is gyarapodik.

Hárompatak lakóinak származása és felekezeti hovatartozása egyaránt heterogenitást mutat, ennek ellenére a halottas szokásrend, a hagyományokat követve, egységesnek tekinthető. A halotti rítusok, hiedelemcselekedetek terén mutatkozó eltérések egyrészt a felekezeti különbözőségekből adódnak, másrészt nem lépik át azt a határt, ami a szokás lényegéből fakad.

Az elmúlt, csaknem másfél évtized társadalmi és gazdasági változásai Hárompatak lakóit sem kerülték ki. A hagyományos gazdálkodás hatékonysága és eredményessége az új helyzetben átértékelődött, a fiatalabbak közül egyre többen keresnek városban vagy külföldön munkát. Rájuk már a kettős kultúra jellemző, akik egyrészt szülőföldjük hagyományos kultúrájának hordozói, másrészt idegen kulturális közegbe kerülve, munkavállalói érdektől befolyásolva asszimilációra hajlamosak. A jelenkori migráció okozta kulturális változások és az ezzel járó mentális következmények vizsgálata az elkövetkező idők feladata.

†Virt István

A gyimesi „Babba Mária”¹

„Babba-Mária: a Boldogságos Szűz,
a »Szép Szűz Mária« neve Székelyföldön,
főként Gyimesben és Csíokban.”
(Magyar katolikus lexikon I. 1993. 488.)

1. A gyimesi Kostelegen történt 1973-ban, hogy kenyeret akartam vágni, de nem kaptam a kést. Kissé ingerülten kérdeztem a mellettem segédkező csángó leánykától:

- Emma, hol a kés?
- Tudja a *Babba Mária* – felelte.

A meglepetéstől felkiáltottam:

- Mit mondtál?

A leányka megszeppent, félve nézett rám és halkán kérdezte:

- Nem jól mondtam?
- Jól mondtad Emma! Ti itt úgy mondjátok, hogy Babba Mária?
- Igen, úgy mondjuk.

1 Népismereti Dolgozatok 1980. Szerk.: Dr. Kós Károly–Dr. Faragó József. Kriterion, Bukarest, 1980. 231–239.